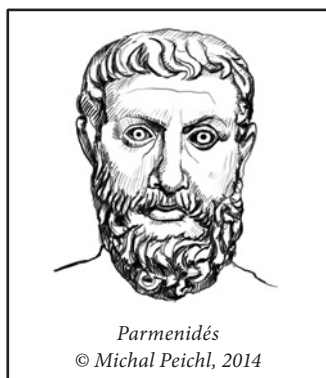

2. Elejské pojetí jsoucna – Parmenidés a Zénón

A. Úvod

Elejské myšlení počínaje Parmenidem přináší do řecké filosofie přísně racionální poznávací postupy, které často míří proti běžným a samozřejmým přesvědčením. V důsledku jsou elejské myšlenky provokativní, ale zároveň logicky přesvědčivé, a je tedy třeba vzít je vážně a buď je akceptovat, nebo se pokusit o nejednoduchou protiarumentaci.

Vliv elejské logiky a ontologie je zřejmý u časově nejbližších myslitelů (Empedoklea, Anaxagory a atomistů), ale především u Platóna a Aristotela a jejich prostřednictvím v celé tradici antické filosofie. Těmi nejzákladněj-

šími a nejvlivnějšími elejskými myšlenkami jsou tvrzení „jsoucno je“ (všimněte si v Parmenidovu zlomku B8, jak bylo toto tvrzení chápáno) a „jsoucno nemůže vzniknout z nejsoucna“ (nebo obecněji „nic nemůže vzniknout z ničeho“). Tato tvrzení budou v pohanském antickém myšlení představovat nezpochybnitelné filosofické axiomy.

K elejské větvi filosofie bývají řazeni čtyři myslitelé – Xenofanés, Parmenidés, Zénón a Melissos. My se však zaměříme na metodologii eleatů a jejich pojetí jsoucna, a proto se omezíme na zlomky Parmenidovy a v menším rozsahu Zénónovy.

B. Úkol

Stále pracujeme se zlomky, i když v případě Parmenida pokrývají snad celý postup úvahy (aspoň v první části básně), a tedy naše porozumění jeho myšlenkám je ucelenější a méně spekulativní než v případě Mílétanů a Anaximandra.

Na druhou stranu se musíme vypořádat s básnickou formou Parmenidových zlomků a naučit se parafrázovat argumenty vyjádřené ve verších. Zajímat nás budou pochopitelně argumenty týkající se jsoucna.

Ve dvou ukázkách Zénónových úvah se naopak soustřeďte na rovinu metodologickou a argumentační, abyste si ujasnili, jak elejské úvahy postupovaly (pak snáze pochopíme, kam nakonec dospěly).

Ke splnění úkolů by vás měly vést následující konkrétní otázky:

1. Parmenidés

- Jaké charakteristiky připisuje jsoucnu? Co je podstatou elejského pojetí jsoucna?
- Jakým postupem a jakými argumenty k těmto charakteristikám dospěl?
- Jak lze pochopit vztah jsoucna a vnímatelné skutečnosti kolem nás?
- Jak ovlivňuje básnická forma vyjádření filosofických myšlenek? (Viz první dva Parmenidovy zlomky.)

2. Zénón z Eleje

- Jak lze podle našich dvou krátkých ukázek charakterizovat Zénónovu metodologii?
- Pokuste se schematicky (tj. obecně) vyjádřit postup jeho argumentů.

C. Text – soubor vybraných zlomků dvou elejských myslitelů

1. Parmenidés

(Zlomky před Sokratovských myslitelů. Přel. Karel Svoboda.

Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. Zlomky B1 – B3.

Kirk, Raven, Schofield. *Před Sokratovští filosofové.*

Parmenidovy zlomky přeložil Filip Karfík.

Praha: Oikoymenh, 2004. Zlomky B4 – B10.)

Pokyny a otázky k četbě

- Posuďte přednosti a nevýhody básnického vyjadřování filosofického obsahu. (Pro ukázkou básnické podoby Parmenidova díla byly převzaty překlady prvních zlomků od K. Svobody. U ostatních zlomků je dána přednost modernějšímu a v některých momentech přesnějšímu, ovšem prozaickému překladu F. Karfíka.)*
- Ve zlomku B1 najděte vyjádření, jež charakterizují metodu Parmenidových úvah.*
- Co symbolizuje „bohyně“, k níž se Parmenidés ubírá? Proč Parmenidés vůbec takový – přinejmenším polomýtický – motiv do své básně zavádí?*
- Všimněte si, co všechno bohyně Parmenidovi slibuje!*
- Ve spojeném celku zlomků B2 a B3 identifikujte základní a výchozí tezi Parmenidových úvah a zkuste posoudit, jak k tomuto východisku dospěl.*

Koně, kteří mě nosí, mě táhli podle mé chuti,
až mě dovezli na onu proslulou k bohyni cestu,
která přes všechna města vždy vodívá znalého muže.
Po ní jsem jel, neb po ní mě vezli rozumní koně
táhnouce vůz a cestu mi dívky ukazovaly.
Žhnoucí náprava v hlavici kol jako píšťala zněla
– neboť s obou dvou stran ji prudce kola dvě hnala

soustruhovaná –, když rychle spěchaly sluneční dívky,
 aby mě dovedly k světlu, a proto příbytek Noci
 opustily a závoje s hlav svých rukama sňaly.
 Stojí tam brána, k níž vedou dráhy jak Dne, tak i Noci;
 nadpražím objata je a dole zas kamenným prahem.
 Onu etheru bránu pak veliké veřeje plní,
 ke kterým střídavě klíče má přísná bohyně práva.
 Této něžnými slovy hned domlouvající dívky,
 přemluvily ji chytře, by přivřenou závoru rychle
 od brány odsunula. Tu rozletěla se brána,
 břevna pak pokrytá kovem a spojená čepy i hřeby
 střídavě otáčela se v jamkách a široký otvor
 dveří zcela se uvolnil. Hned pak sluneční dívky
 branou řídily vůz i koně po cestě přímo.
 Tehdy bohyně vlídně mě přijala, chopila rukou
 pravici mou a tak slova vyřkla a mluvila ke mně:
 „Vítej mi, jinochu, který ses spojil s nesmrtelnými
 vozatajkami a na koních, již tě nesou, jsi přibyl
 do domu mého. Nebyla zlá to sudba, jež tebe
 přivedla touto cestou – je vzdálena od dráhy lidské –,
 avšak zákon a právo. Máš proto zvědět všechno:
 jednak statečné srdce ty poznáš okrouhlé Pravdy,
 jednak domněnky lidské, v nichž není jistoty pravé.
 Přesto však poznáš i to, jak domnělé mělo by být
 podobné, kdyby snad proniklo veskrze všechno.“

DK 28B1 (Sextos a Simplikios)

Nuže tedy, já ti řeknu (a ty si s sebou odnes výklad, který uslyšíš),
 jaké jediné cesty zkoumání lze myslet.
 Jedna, že [to] jest (ἔστιν) a že je nemožné, aby [to] nebylo (οὐκ ἔστι μὴ εἶναι);
 to je cesta Přesvědčivosti (neboť Přesvědčivost následuje Pravdu (ἀλήθεια).
 Druhá, že [to] není (οὐκ ἔστιν) a že je třeba, aby [to] nebylo;
 o té prohlašuji, že je to naprosto nezbadatelná stezka:
 neboť nemůžeš poznat to, co není – vždyť se to nedá provést –,
 ani to nemůžeš vyjádřit, neboť být myšlen a být je totéž (τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἔστιν τε καὶ
 εἶναι).

DK 28B2 a 3 (Proklos; Kléméns Alexandrijský, *Stromata* VI 23;
 Plótinos, *Enneady* V 1, 8 – viz *O klidu*, s. 147 aj.)

Pokyny a otázky k četbě

- V následujících zlomcích se pochopitelně musíte zaměřit na Parmenidovo pojetí jsočina.
- V B4 – B7 sledujte, jak Parmenidés popisuje vztah jsočina a nejsoučina a našeho poznávání.

Pohled však na věci, jež přesto, že jsou nepřítomné, jsou spolehlivě přítomné myslí; neboť si neodřízneš jsočící (τὸ ἔόν⁶) od doteku se jsočím, ani tím, že je rozptýlíš všude všemi způsoby podle pořádku [tj. kosmického pořádku], ani tím, že je sestavíš dohromady.

DK 28B4 (Kléméns Alexandrijský, *Stromata* V 15, 5)

Co se má vypovídat a myslet, musí být jsočící; jsočino totiž je, kdežto nic není. To ti kážu uvážit, neboť to je první cesta zkoumání, od které tě odvracím; pak také od té, po níž bloudí smrtelníci, kteří nevědí nic, dvojhlavci. Bezradnost totiž řídí bludnou mysl v jejich prsou a oni jsou unášeni jako hluší a slepí, užaslí, nesoudné davy, majíce za to, že být a nebýt je totéž a není totéž, a ve všem je pro ně cesta, která se obrací do protisměru.

DK 28B6 (Simplikios)

Neboť nikdy nelze násilně dokázat, že věci, které nejsou, jsou, nýbrž od této cesty zkoumání musíš odvrátit svou mysl a nesmíš dovolit, aby tě zvyk, který vyrůstá z bohaté zkušenosti, donutil sestoupit na tuto cestu a vodit po ní bezcílné oko, sluch plný ozvěn i jazyk. Ne, nýbrž posuď rozumem (λόγος) vyvrácení, které jsem podala a které je předmětem velkého sporu.

DK 28B7 (Platón, *Sofisté*s 237a, 258d; Sextos Empeirikos)

Pokyny a otázky k četbě

- V dalším – ústředním – zlomku B8 nejprve vyhledejte vlastnosti, jež jsou jsočnu připsány.
- Pak najděte argumenty, jimiž jsou některé z vlastností dokazovány. Pokuste se určit strukturu argumentů (tj. východiska, postup – typ důkazu, závěr), případně odhalte jejich problematické body.

Zbývá ještě jediný výklad o cestě, že [to] jest. Na této cestě je velké množství znamení, že jsočino (τὸ ἔν) je nezrozené a nehynoucí, celé, jednorodé, neochvějné a dokonalé.

Nikdy nebylo ani nebude, protože jest nyní zároveň celé, jedno, souvislé. Neboť jaké zrození pro ně budeš hledat? Jakým způsobem a odkud vyrostlo? Nedovolím ti, abys

6 Básnická podoba výrazu τὸ ἔν.

řekl nebo myslel, že z nejsoucího (μη ἔόν): neboť není dovoleno říkat nebo myslet, že [to] není; a jaká potřeba by je mohla nutit, aby vyrostlo spíše později než dříve, pokud začíná z ničeho? Musí tedy být buďto úplně, nebo vůbec ne. Síla přesvědčení rovněž nepřipustí, aby z nejsoucího někdy vzniklo něco vedle něho. Proto Spravedlnost neuvolnila pouta, aby mu dovolila vzniknout nebo zahynout, nýbrž pevně je drží. Rozsudek nad tím spočívá v tomto: jest, nebo není. Je tedy rozhodnuto, a to s nutností, že jedna cesta zůstane nemyslitelná a bezejmenná (neboť to není pravdivá cesta), zatímco druhá cesta jest a je pravdivá. Jak by mohlo jsoucí být potom? A jak by mohlo vzniknout? Neboť kdyby vzniklo, není, a kdyby mělo být v budoucnu, také není. Takto vyhaslo vznikání a po zániku není ani slechu.

Není ani rozdělené, protože je celé stejné; ani jej není zde více a jinde méně, neboť by mu to bránilo držet pohromadě, nýbrž je plně jsoucna. A tak je souvislé: neboť jsoucí se blíží jsoucímu.

Nehybné v mezích velikých pout je bez počátku a bez konce, neboť vznik a zánik byly zahrnány do velké dálky a pravdivé přesvědčení je odstrčilo pryč. Zůstává tímtež na témže místě a spočívá o sobě a tímto způsobem upevněno bude setrvávat i pak. Neboť mocná Nutnost je drží v poutech hranice, která je kolem dokola svírá.

Proto je správné, že jsoucí není nedokonalé; neboť není takové, aby se mu něčeho nedostávalo – kdyby takové [ne]bylo, nedostávalo by se mu všeho.

Totéž je myšlení a předmět myšlenky. Neboť nenajdeš myšlení bez jsoucího – v němž je myšlení vyjádřeno. Neboť není ani nebude nic jiného mimo jsoucno, protože Sudba je spoutala, aby bylo celé a nehybné. A tak bylo nazváno všemi jmény, která smrtelníci ustanovili v důvěře, že jsou pravdivá: vznikat a zanikat, být a nebýt, měnit místo a střídát jasnou barvu. Avšak protože existuje nejzazší mez, je završené, podobno mase ze všech stran krásně zaoblené koule, od středu na všechny strany stejné. Neboť nesmí být ani o něco větší ani o něco menší na této nebo na oné straně. Neboť není ani nejsoucí – to by mu bránilo dosáhnout stejnosti – ani není jsoucí tak, že zde bylo jsoucího více a jinde méně; je totiž celé neporušené. Neboť je ze všech stran samo sobě rovné a stejnostejně spočívá ve svých mezích.

DK 28B8 (Simplikios)

Pokyny a otázky k četbě

- *Ve zbývajících Parmenidových zlomcích si všimněte především přechodu ke druhému tématu básně, jež bylo ohlášeno na konci zlomku B1!*
- *Co je náplní druhé části básně?*
- *Jak se tato část liší od části první?*

Parmenidés přechází od předmětů myšlení k předmětům smyslového vnímání či, jak se sám vyjadřuje, od pravdy k mínění, když píše:

„Zde zakončuji svůj důvěryhodný výklad a myšlenku o pravdě (ἀλήθεια); od této

chvíle poznávej mínění (δόξα) smrtelných lidí, naslouchaje klamnému pořádku mých slov.“

DK 28B8 (Simplikios)

Ale protože všechny věci byly nazvány světlo a noc, a co odpovídá jejich silám, náleží těm i oněm věcem, všechno je plné světla i nezjevné noci, obou stejně, neboť není nic, co by nemělo účast v jednom z nich.

DK 28B9 (Simplikios)

Povahu etheru poznáš i všechny v etheru hvězdy,
jakož i ničivá díla, jež působí posvátná, čistá
pochodeň slunce, i odkud to všechno původ svůj vzalo;
poznáš oběžná díla i povahu měsíce s okem
kruhovým, o obloze se dovíš též obklopující,
odkud vznikla a jak ji vedouc spoutala Nutnost,
aby držela hranice hvězd...

DK 28B10 (Kléméns Alexandrijský, *Stromata* V 138)

2. Zénón

(Ukázka aporií)

(Kirk, Raven, Schofield. *Předsókratovští filosofové*.

Zénónovy zlomky přeložil Tomáš Vítek. Praha: Oikoymenth, 2004.)

Pokyny a otázky k četbě

- Zlomek A29 poukazuje na jeden charakteristický motiv v teorii poznání a zároveň na jednoznačné stanovisko eleatů v tomto bodě. Identifikujte obojí!
- Zlomek B3 výstižně ilustruje charakteristický typ Zénónovy argumentace. O jaký typ argumentu (důkazu) se jedná? Rozlište jednotlivé kroky tohoto postupu!

(...) důkaz, na který se dotazoval Zénón sofisty Prótagory: „Pověz mi, Prótagoro,“ řekl, „zda působí zvuk jedno prosné zrno, upadne-li, nebo jedna desítitisícina zrna?“ A když on řekl, že nepůsobí, tázal se: „Upadne-li měřice prosa, působí zvuk či ne?“ Když pak on řekl, že měřice působí, pravil Zénón: „Jak pak, není jakýsi poměr měřice prosa k jednomu zrnu a k desetitisícině jednoho?“ Když on uznal, že jest, pravil Zénón: „Jak pak, nebudou také tytéž vzájemné poměry zvuků? Neboť jako zvučící předměty, tak také zvuky. Ježto je tomu tak, vydává-li zvuk měřice prosa, vydá jej též jedno prosné zrno i desítitisícina zrna.“

DK 29A29 (Simplikios)

Když totiž opět dokazuje, že jsou-li věci mnohé, byly by zároveň omezené i neomezené, píše Zénón doslova toto:

„Jestliže jsou věci mnohé (πολλά), je nutné, aby jich bylo právě tolik, kolik jich je, tj. ani více, ani méně. Avšak kdyby jich bylo tak mnoho, kolik jich je, byly by omezené.

Jestliže jsou věci mnohé, jsou neomezené (ἄπειρα), poněvadž vždy jsou mezi nimi nějaké další a mezi nimi opět další. A tak jsou věci neomezené.“ A tak ukázal dělením nekonečnost co do počtu.

DK 29B3 (Simplikios)

D. Souhrnné kontrolní otázky a úkoly

- Charakterizujte obecně metody eleatů!
- Jaký význam má pojem „jsoucno“ v kontextu elejského myšlení?
- Jaké vlastnosti náležejí jsoucnu v elejském pojetí?